

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

Журба С.С.,
Кривий Ріг

ЕЛЕМЕНТИ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОГО СТИЛЮ
У ТВОРАХ МИХАЙЛА ІВЧЕНКА

В історії українського письменства перші десятиліття ХХ століття характеризуються протистоянням старої й нової естетики, боротьби народницького реалізму й модернізму. Поряд із традиційною реалістичною поетикою активно утверджуються нереалістичні форми й стилі.

Український модернізм утверджувався в безнастанній полеміці з ревними прихильниками старого, але цей період становлення був складним і суперечливим. Модернізм можна схарактеризувати як значний естетичний перелом, що відбувся в українській літературі на рубежі століть /Агеева В.І./.

Імпресіонізм був багато в чому порубіжним явищем, з'єднувальною ланкою між класичним реалізмом другої половини ХІХ століття і періодом активного утвердження на переломі століть суб'єктивних стилів і напрямків, добою модернізму.

Для української літератури роль імпресіонізму полягала в тому, що це була манера письма цілковито відмінна від стилю народницької прози.

Перші десятиліття ХХ століття характеризуються в українській літературі розмаїттям стильових течій і напрямків. Починає переможно утверджуватися новий стильовий напрямок – імпресіонізм. Імпресіоністичні тенденції не завжди можна чітко відрізнити в творчості тих чи інших українських письменників. Це дуже складне питання. Проблеми літературного імпресіонізму ускладнюються мінливістю, багатоаспектністю цього явища.

Для української прози кінця ХІХ – початку ХХ століття характерним було те, що імпресіонізм сприймався як переломне явище, коли після тривалого панування народницьких, етнографічних канонів утверджувався новий світогляд, нове розуміння завдань і призначення мистецтва. Основними представниками імпресіоністичного стилю в українській літературі цього періоду були М.Коцюбинський, С.Васильченко, Г.Михайличенко, Г.Косинка, М.Хвильовий, М.Івченко, А.Головка та інші. Про це писали літературознавці і у 20-ті роки, і у 60–80-ті. Зокрема, звернули увагу на імпресіоністичні мотиви у творчості вищезгаданих письменників такі відомі критики як

М.Зеров, О.Білецький, Д.Кузнецов, Д.Наливайко, В.Агеева.

Імпресіонізм як мистецтво передачі безпосередніх вражень / знамените "бачити, відчутти, виражати" братів Гонкурів / формувався на певній світоглядній основі. Орієнтація на закріплення першого миттєвого враження, сприймання мала на увазі максимальне наближення до природи, до "правди дійсності", побаченої неупередженим зором, без якихось опосередкувань, продиктованих традицією, попереднім інтелектуальним досвідом. Імпресіонізм був мистецтвом з очевидною перевагою / принаймні на перших його етапах / зображальності над виражальністю.

Важливим моментом було те, що імпресіонізм відмовлявся від типізації. Сюжет як ланцюг зовнішніх подій втрачає своє колишнє значення. Об'єднуючим началом часто стає настроєвість. Єдність настрою твору досягається через використання наскрізних живописних деталей, лейтмотивів, нюансів того чи іншого переживання, відтінків. Імпресіоністична новела часто будується як розповідь /чи сповідь/ я - оповідача. Зростає роль асоціативності. Помітно збагачуються засоби психологічного аналізу. Урізноманітнюються форми внутрішнього монолога, спроби відтворення потоку свідомості героя. Змінюється характер пейзажу: це не часточка природи, описана в багатьох подробицях, а частіше засіб психологічної характеристики; підкреслюється мінливість, непостійність. На мовному рівні основними ознаками є неарівноваженість, уривчастість синтаксису, послаблення логічних зв'язків у ньому і посилення емоційності. Поширюються інверсії, безособові конструкції. Змінюється просторово-часова організація твору, оновлюються сюжетно-композиційні принципи. Всі ці риси характерні для української імпресіоністичної прози початку ХХ століття.

Елементи імпресіоністичного стилю знаходимо у творчості Михайла Івченка. До цього стильового напрямку його відносили О.Білецький, В.Мельник, зокрема, на це питання суттєво вказала сучасний літературознавець В.Агеева.

У своїй статті спробуємо довести, що імпресіоністичні мотиви дійсно мають місце у творчості М.Івченка, хоча йому, як і іншим письменникам цього напрямку, характерне вживання й реалістичного стилю.

За фахом М.Івченко - агроном-економіст. Може тому в більшості своїх творів він звертається до селянської тематики, а його герої закохані в землю. Майже всі твори М.Івченка побудовані на протис-

тавленні героїв, прив'язаних до землі, – і тих, хто не зумів зберегти кровного зв'язку з нею. Ця опозиція і визначає драматизм конфлікту. Земля – це і радість, і доля, але й вічне прокляття, роковане людині. В більшості творів автор зосереджує увагу на темних сторонах того виснаженого, страшного міжчасся, коли на місці зруйнованого старого ладу постала лише руїна і хаос. Багато його новел побудовано так, що іноді здається, ніби автор лише втомлено, безсторонньо фіксує ознаки занепаду й деградації, не турбуючись про якісь власні оцінки. М.Івченко – письменник трагічного світовідчуття. Авторське начало тут порівняно послаблене, його роль справді зведено до "передаючого механізму", до фіксатора, а не інтерпретатора побаченого. І в цьому зв'язку імпресіоністичність Івченкової прози особливо виразна. Івченкові спустошені, зневірені герої, песимісти за натурою, вони не бачать виходу із ситуації, вони не борці, лише покійно пливають за течією до свого кінця, в більшості випадків – трагічного. Час від часу крізь похмуре тло прози М.Івченка проривається голос самого автора. Деякі новели повністю побудовані як авторський ліричний роздум. Ліричні мотиви найбільш помітні у дебютній збірці письменника "Шуми весняні", яка вийшла у 1919 році.

У ранніх оповіданнях, новелах, датованих 1917 – 1919 р.р., письменника цікавить роздвоєна, зламана психіка вчорашнього селянина, відірваного від землі, або інтелігента, який змушений покинути розорене місто, шукати якогось пристанища у чужій для нього сучасності. Його герой – інтелігент не знаходить душевної розваги. У новелі "До землі" ця роздвоєність розкривається через внутрішні монологи персонажа. Символіка назви набуває подвійного значення. Змучений міською метушнею герой їде відпочити "до землі", набратися сил у садибі знайомого поміщика. Його тішить думка про можливість затишного, спокійного й ситого існування. Але водночас під стукіт вагонних коліс напливають спогади про нужденну батьківську хату, змучену злиднями й роботою матір. Докори сумління стають все відчутнішими: "А сон не йде. Тільки в легкій дрімоті переплітаються холод хати й сумні співи мамуні з якимись рожево-золотими мріями" / 2, 28/. Далі у новелі ці два мотиви накладаються один на одного. Зовнішні події – приїзд, гостювання – сприймаються лише поверхневим шаром свідомості, лише як зовнішні суттєві подразники. Гість насолоджується чисто чуттєвими радощами: м'якістю зручних меблів, смаком свіжих фруктів, блиском накрохма-

леної скатертини. " Десь одстає частина моєї душі й розпливається в радісний, спокійно-добродушний сміх" /2, 35/. Але це лише короткий момент, після якого згадки про безпросвітність селянського життя навколо тихої садиби стають ще болючішими. Сльози на щоках старенької селянки, яка прийшла до маєтку Берези провідати дочку-наймичку, остаточно розкривають янакові його "гостинність": "Сам знесилений, припав до ситих, як опеньок до трухлявого пня"/2,38/. Подоланий болем і соромом, герой зважується піднести голос проти самого Бога:"Чому, чому так жорстоко обходиться з ними?" /2, 37/. Але позбутися зневіри не може. Багато івченкових героїв не можуть втекти від "болю і сорому", від самих себе. Герой-інтелігент новели "В первісні простори" намагається втекти від міських клопотів, від власного болю, від власної крові. Але надії його марні. Про це говорить лісник: "Чудно як ви кажете. Наче-бо то тут немає людей. Всюди вони є, здається, немає такого закутка на землі, де б їх не нашлося. Плодуча, я вам скажу, тварина - всюди розсілась. А вашого брата таки чималенько щось стало тут траплятись. Усе тікають, тікають, а куди - й самі гаразд не скажуть. Від самих себе мабуть. Дуже вже гірко стало жити" /2, 137/. Саме в цьому бачимо мотиви імпресіонізму у новелі.

У новелі "Порваною дорогою" М.Івченко зіставляє протилежні оцінки міського і сільського, нового й старого життєвого ладу. Стара мати, одержавши листа від дочки-актриси з міста, вірить, що тій судилася краща доля, їде до дочки вмiсто з надією, що пошастить "притулитися до далекого, та все ж рідного вогника й грітись коло нього" /2,355/, Але, побачивши невпорядковане, майже жебрацьке життя дочки, мати плаче. Вона не може зрозуміти, чим причаровує театр молодих, чому вони так свято служать мистецтву. Майже всі події у творі передані в оцінці старої селянки, з її точки зору. М.Івченко тут непрямом осуджує міське життя, на відміну від ранніх новел. Він лише протиставляє дві правди, два світи, яких не можна примирити. І це тим страшніше, що чужими почуваться найрідніші люди. Дорогу, якою йдуть персонажі, автор називає "порваною", і ця дорога навряд чи приведе до щастя.

Івченкові не властиві вже ілюзії щодо сільської ідилії. Служіння "меншому брату" вже не приваблює його героїню. Лише мати в найзаповітніших мріях хотіла бачити свою дочку вчителькою. Це ще один стереотип, який руйнувала імпресіоністична проза.

У М.Івченка в новели майже ідилічні за настроєм, герой яких

закоханій в природу селянин з поетичним світосприйманням. Цей селянин наділений авторськими емоціями. Таким виступає Кіндрат Чепіга у безсюжетному ексцизі "Земля в цвіту" /1924/. /Безсюжетність – це ще одна риса імпресіоністичного стилю /. Мінлива гра настроїв характерна для всього твору. Повертаючись передвечірньою порою до дому, молодий голова комнезаму "п"яно, пристрасно вдивлявся в глибінь садів"; "наче спросонні: вперше помічав усе, що діялось на-около" / 2 , 302/.

Високим, майже релігійним почуттям в для його героїв переживання краси природи. Споглядання природи очищає героїв від скверни буднів, від сірості втоми й страху.

Івченко дуже старанно виписує багаті деталями пейзажі, утверджуючи культ незайманої, не споганеної людиною краси. Кіндрат Чепіга /"Земля в цвіту"/ найбільше жалів за тим, що забув поезію селянської праці біля землі, не відчував її краси, і тому "душа йому за ту пору стала холодна, залізна" / 2/, 303/. Саме через опис природи автор передає свій психологічний стан, стан своїх персонажів. Природа допомагає більш широко розкрити настрої й емоції персонажів. Зокрема, досить майстерно М.Івченко про це говорить у повісті "Землі дзвонять": "Сьогодні в морозі замерзають краплини моєї крові й муки мої у маленькій краплині вогнів, у вогняні тумани. Морозяне небо наповнює мене холодною радістю.

Дух міг іде на гори. Благословляю найтихіший шелест повоклого листу на березі" / 2, 433/.

Гнітючі сторони сільського побуту М.Івченко намагався виявити якнайгостріше. Але, звичайно, не живописуючи їх. Івченко продовжує пізнавати людину в труднощах становлення нового життя. Автор вказує на зміни моральних і духовних цінностей, трагізм долі у період становлення нового ладу, під впливом нової дійсності.

Показуючи всезагальне озлоблення, кровопролиття й хаос, Івченко не схильний пояснювати це соціальними, тим більш класовими чинниками. У новелі "З днів польових" автор показує нам як герой, заангажований класовою ідеєю, втрачає повноту, смисл життя.

Герой новели – молодий червоноармієць – захоплений ідеєю будівництва нового ладу. Він сповідується: весь час "горів холодним повітрям, далекою червоною зіркою, що стояла перед моїми очима. А проте, я не знаю. Зірка була занадто червона, далека, а сині струмені землі вливалися в груди" /2, 225/. Епітети "холодне повітря" і "далека червона зірка" вказують на те, що герої хоч і живуть за

ідеями революції, але ці ідеї їм ще далекі. Червоноармієць поступово прозирає, помічає і стримано вороже ставлення селян до червоних, і жорстокість своїх товаришів по зброї. Коханню до сільської дівчини Христі прискорює внутрішній переворот. Христя не сприймає обіцянок героя, тих його запевнянь у майбутньому щасті, яке утвердить революція. Христя запитує червоноармієця: "Чого ж так важко від неї?" /2, 229/ (революції), чому стільки крові пролилось у революції, але переконаної відповіді не одержує. Коли Христя переховує хлопця, рятує від загибелі, тоді йому вже здавалося, що однаково пристрасну любов до "червоної зірки" й до "милоюкої дівчини" можна поєднати. Але це тільки здалося. Червоноармієць віддає свій справі революції; на першому плані у нього виступає громадське, тобто служіння справі, ідеї, а воно забирає всі сили, позбавляє повноти сприймання життя. Тому громадське перемагає над особистим.

Івченковому героєві вибір дається нелегко. Він навіть починає заздрити таким, як "товариш політком": "Щаслива порода людей. Візьме для себе один бік життя і йде ним, нікуди не звертаючи, нічим іншим не цікавлячись. Я ж хотів би втиснути в груди всю багатогранність життя. Тому й болить так часто серце" /2, 234/. Мрії героя ширші від інших персонажів, але повднати неповднуване не вдалося. Трагічний фінал новели: "І раптом переді мною виросла велика темна прірва. За нею блимала зірка. Зірка була холодна й синя, але в груди вливалась червоною, тією, що творить великі пожежі. І я їхав назустріч їй, щоб згоріти до краю" /2, 235/.

Горіння в ім'я високої ідеї, оспівуване романтиками, в імпресіоністичній поетиці М.Івченка означає охоплення тільки одного боку життя. Зірка нездійсненого ідеалу /червона зірка/ - далека й холодна, вона не допоможе вирватися з прірви земних суперечностей.

Людина повинна жити за законами природи, навколишнього світу. На цю проблему звертає увагу автор. Так живуть Христя і її батьки в одвічних селянських клопотах, які для них набувають значення "великої тайнодії".

Для імпресіонізму характерна відмова від погляду на природу як об'єкт. Натомість маємо пантеїстичне одухотворення її через безпосереднє спостереження, через свєрідне злиття стану душі й стану навколишньої природи. Герої М.Івченка часом стають природою, живуть у нерозривній злитості з її життям. Більше того, герой ліричної повісті "Землі дзвонять" "більше не хоче бути людиною" /2, 403/.

Він впевнений: "Я - тільки клітина всього й ніщо, хтось поклав мене, як великий тягар, чутливу душу, що вбирається корінням у землі болі..." /2, 404/. Ліричний герой, припавши до землі, відчуває, як "мені проходить крізь тоненькі мури мого черепа, по моїх жилах разом з кров'ю дух земного гумусу, міцна сила трави й землі" /2, 425/. Герой поклоняється індійському божеству Бхараті, вірить у торжество "людини з ніжним серцем". Але дорога ілюзія тут же руйнується: "Я знаю: завтра прийде звір новий із кам'яної клітки й буде чавити залізними кліщами тиху людину землі" /2, 425/.

В багатьох новелах М.Івченко зображає торжество "нового звіра", розпад старої світобудови. Носієм авторської позиції виступає інтелігент, який не втратив зв'язку із землею, якого лякає протиборство політичних пристрастей. Івченкова проза - наскрізь лірична, часто це оповідь, побудована від першої особи. Сюжетові тут відводиться лише допоміжна роль, характери також окреслені досить схематично, лише як носії певних психологічних, світоглядних комплексів; повної характеристики персонажів немає. Основне завдання письменника - це передача настроїв, моментальних станів душі. Івченко дбав про сюжет остільки, щоб твір не розпадався на автономні епізоди. Здебільшого сюжет одноманітний, немає напружених поворотів. Дію у творах рухає не сюжет, а потік свідомості героя, ланцюг його переживань. Елементи імпресіоністичного стилю досить виразні у прозі М.Івченка, зокрема у новелах.

У "Смертному співі" сюжет досить умовний, мало правдоподібний, він ніби спеціально вибудований для ілюстрації ідеї торжества первинного сприймання життя з його чуттєвими ревнощами. "Яка ж могла бути культура й мораль у нас, голодних, злидених, зубожілих", - сповідується герой-інтелігент /2, 275/. Весь сенс існування в тому, де б здобути шматок хліба, щоб не вмерти з голоду. Молодий герой відчуває часом навіть певне задоволення від своєї нової ролі - в складі продзагону відбирати у селян хліб. Але болючі прокльони обібраних господарів, яким місто нічого не дав взамін, роз'ятрають сумніви у справедливості вчиненого: "...Чи можу я дати вексель за всю стихію революції цьому дідусеві? Чи можу я взяти відповідальність за мільйони голодного, ошалілого люду" /2, 276/. Але герой думає і в масштабніших категоріях: "Хто ж такий я і що, властиво, тепер роблю? Чи загнана, затерта гнида, чи потрібна ланка у великих подіях народу, а чи просто ніщо?" /2, 275/. Подібні монологи часто не вмотивовані, але письменник іноді і не

дбає про мотивацію. Ці монологи є лише засобом власти в уста діючих осіб авторські роздуми й почування.

Розв'язанням цих питань є трагічна зустріч героя "Смертного співу" з повстанцями. Івченкові повстанці, як і їхні ідейні супротивники, втратили моральні орієнтири, вищу мету у кривавій боротьбі.

Перед лицем смертельної небезпеки герой переживав цілу бурю почуттів. Тут і якась весела цікавість, і зневага до господарів становища, і співчуття до розстріляного товариша, з яким так і не встиг повністю зблизитися. Та враз "так гостро запахло мені знову вербовим цвітом і червоними проміннями весняного ранку... Мене пече зненависть і обурення, голос мій бринить грубо, але... звір'яча жага життя перемагає" / 2, 283/. І змучений герой, "смертним співом" купивши собі життя, вливається його торжеством: "Тіло моє було як побите, безсиле, але десь зі споду вставала глибока соковита радість життя. Я поволі йшов до себе, а ранок яснів. Білі пухкі інеї коронували мене цвітом травня, і сміялись зимовою радістю сизі простори степів.

І цілий день тоді стояв радісний пухкий ранок.

А в моїй душі все снувались і снувались глибокі тужливі пісні. Це я співав землі моїй" / 2, 285/.

У "Смертному співі", як і в інших новелах, Івченко не засуджує, але й не виправдовує нічії позиції. Він лише показує безнадійну заблуканість людей по обидва боки ідейних барикад. Ця підкреслена безсторонність була програмовою рисою імпресіонізму.

В імпресіоністичній повісті організація художнього часу і простору так само дискретна, моментальна, уривчаста, як і в новелі. Сюжет тут відіграє значнішу роль, ніж у новелі. Розкадрованість дійсності, довільність монтажу окремих емоційно забарвлених уривків, які западають у свідомість персонажа, помітна в композиції повісті "Горіли степи".

У повісті наявні такі елементи імпресіоністичного стилю: часова перервність, уривчастість служить посиленню ілюзії безпосередньої фіксації вражень і почувань, посиленню драматизму твору. Кожен із героїв робить власний відповідальний вибір. Окремі розділи повісті - це монологи-роздуми когось із персонажів. Живучи поряд, кожен з них - старий німець-колоніст, його син, що служить білим, донька, яка йде до червоних, наймит Гордій, студент Стефан - існує у власних часових вимірах і вибирає свій шлях неза-

ложно від інших. "Горіли степи" - це повість про розпад, руйнацію всіх колишніх родинних, суспільних зв'язків, моральних, релігійних обов'язків і принципів. Вибір кожного з героїв зумовлений різними причинами, і доля розводить їх назавжди. Розрив усіх колишніх зв'язків - це й руйнація звичного плину часу, ходу історії. Немає нічого сталого, все зрушилося з місця, зруйнувалося. Змінився сам час, втративши свою колишню патріархальну повільність. Подібному трактуванню історії якраз і відповідала драматична розірваність, дискретність художнього часу і простору, властива імпресіоністичній манері письма.

Показуючи руйнацію усталеного життєвого ладу, втрату моральних орієнтирів, М.Івченко бачив рятунок, надію на відродження у змінні слухати голос природи, її космічну гармонію.

Михайло Івченко - письменник досить вузького діапазону - як у проблемно-тематичному, так і власне стильовому, формальному плані. Проте його негучний голос все ж вирізнявся у прозі 20-х років. Хоч проза Михайла Івченка дуже нерівна, кращі зразки його ліричної новели приваблювали тонкістю авторських спостережень, неупередженим ставленням до побаченого, змінням передати нюанси, неповторні деталі не лише зовнішньої поведінки, але й мінливих настроїв героя.

Література

1. Агеєва В.П. Українська імпресіоністична проза.- К.: 1994.

2. Івченко М.Б. Робітні сили: Новели, оповідання, повісті, роман. - К.:Дніпро, 1990.

3. Історія української літератури ХХ ст. Кн. I / Під ред. Дончика В. - К.: Либідь, 1994.

4. Мельник В.О. Михайло Івченко / Штрихи до портрета/ // Рад. літературознавство, 1988, № 10. С. 12-24.

5. Мельник В.О. Увесь задуманий і філософічний // Івченко М. Робітні сили. - К.: Дніпро, 1990.